ALISHER NAVOIY ASARLARINI O‘QITISHDA BADIIY MATN, TARIXIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY KOMPETENSIYALAR INTEGRATSIYASINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Burxonova Madinabonu Sayidkamol qizi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23857689

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida Alisher Navoiy asarlarini integratsion yondashuv asosida o‘qitishning didaktik imkoniyatlari, metodik xususiyatlari va amaliy tatbiq etish yo‘llari tadqiq etiladi. Shoir ijodini o‘rganishda badiiy matn, tarixiy-madaniy kontekst, tilshunoslik, san’at va axloqiy tarbiya mazmunining o‘zaro aloqadorligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, integratsion yondashuv, adabiyot ta’limi, fanlararo integratsiya, badiiy matn, tarixiy tafakkur, metodik texnologiya, kreativ fikrlash, kompetensiya, refleksiya.

Аннотация. В данной статье исследуются дидактические возможности, методические особенности и пути практической реализации интегративного подхода к изучению произведений Алишера Навои в общеобразовательных школах. Анализируется взаимосвязь художественного текста, историко-культурного контекста, лингвистики, искусства и нравственного воспитания в процессе изучения творчества поэта.

Ключевые слова: Алишер Навои, интегративный подход, литературное образование, межпредметная интеграция, художественный текст, историческое мышление, методическая технология, креативное мышление, компетенция, рефлексия.

Abstract. This article examines the didactic potential, methodological features, and practical implementation of an integrative approach to teaching the works of Alisher Navoi in general secondary schools. It analyzes the interconnections between literary texts, historical and cultural contexts, linguistics, art, and moral education in the study of the poet's literary works.

Keywords: Alisher Navoi, integrative approach, literature education, interdisciplinary integration, literary text, historical thinking, instructional methodology, creative thinking, competence, reflection.

Kirish

Bugungi adabiyot ta’limida mumtoz badiiy merosni o‘rganish masalasi faqat adiblar hayoti va ijodiga oid ma’lumotlarni o‘zlashtirish, asar syujetini qayta hikoya qilish yoki ayrim badiiy vositalarni aniqlash bilan chegaralanib qolmasligi lozim. Chunki badiiy asar o‘z mohiyatiga ko‘ra insonning fikrlashi, dunyoqarashi, tarixiy xotirasi, ma’naviy qadriyatlari va estetik didini shakllantiruvchi murakkab madaniy hodisadir. Ayniqsa, Alisher Navoiy singari mutafakkir ijodkorlar merosini o‘rgatishda mazkur jihat alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ–637-sonli “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni singdirish, ta’limning uzluksizligi va izchilligini ta’minlash, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash muhim tamoyillar sifatida belgilangan [1]. Mazkur tamoyillar mumtoz adabiyotni o‘qitishda ham o‘quvchi shaxsining intellektual va ma’naviy rivojlanishiga yo‘naltirilgan metodik yondashuvlardan foydalanishni taqozo etadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Shu nuqtayi nazardan, Alisher Navoiy asarlarini integratsion yondashuv asosida o‘rgatish o‘quvchilarda badiiy matnni ko‘pqatlamli anglash, turli bilimlar o‘rtasida mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash, tarixiy voqelikni badiiy talqin bilan qiyoslash hamda olingan xulosalarni hayotiy vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatini yaratadi. Muallifning avvalgi maqolasida o‘quvchilarni Navoiy asarlari bilan tanishtirish muammosining psixologik-pedagogik va metodik adabiyotlarda o‘rganilishi tahlil qilingan [5].

Tadqiqotning maqsadi — Alisher Navoiy asarlarini umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitish jarayonida badiiy matn, tarixiy tafakkur va zamonaviy kompetensiyalar integratsiyasini ta’minlovchi metodik mexanizmlarni aniqlash hamda ular asosida amaliy topshiriqlar tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Tadqiqotda pedagogik tahlil, qiyoslash, tizimlashtirish, didaktik modellashtirish va badiiy matnni metodik interpretatsiya qilish usullaridan foydalanildi. Asosiy e’tibor integratsion ta’limning nazariy tamoyillarini Navoiy asarlarining mazmuniy va badiiy xususiyatlari bilan uyg‘unlashtirishga qaratildi.

R. Fogarty o‘quv dasturlarini integratsiyalashning o‘nta modelini tavsiflab, fan ichidagi bog‘lanishlardan boshlab fanlararo va o‘quvchi tomonidan mustaqil shakllantiriladigan bilimlar tizimigacha bo‘lgan yondashuvlarni izohlaydi [2]. S. Drake va R. Burns esa integratsiyalashgan ta’lim mazmunini loyihalashda bilim, amaliy faoliyat hamda shaxsiy sifatlar uyg‘unligiga e’tibor qaratadi [3].

Shu bilan birga, integratsion yondashuv badiiy asarni boshqa fanlar uchun oddiy illyustrativ materialga aylantirmasligi kerak. Adabiyot darsining markazida hamisha badiiy matn, uning poetik tuzilishi, obrazlar tizimi va estetik mohiyati turishi lozim. Boshqa fanlar bilan bog‘lanishlar esa ana shu mohiyatni chuqurroq ochishga xizmat qilishi zarur.

Asosiy qism

Alisher Navoiy ijodini integratsion yondashuv asosida o‘qitishda bir-birini to‘ldiruvchi bir necha didaktik yo‘nalishlar ajratiladi.

Birinchi yo‘nalish — adabiyot va tarix integratsiyasi. Badiiy asarni tarixiy davr bilan bog‘lab o‘rganish o‘quvchiga matnda tasvirlangan voqealar, shaxslar, ijtimoiy munosabatlar va muallif dunyoqarashi o‘rtasidagi aloqalarni anglash imkonini beradi. Bunda tarixiy haqiqat bilan badiiy to‘qimani farqlash alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, “Saddi Iskandariy” dostonini o‘rganishda Iskandar obrazining adabiy talqini bilan tarixiy shaxs haqidagi ilmiy qarashlar qiyoslanishi mumkin. Bunday mashg‘ulot o‘quvchini bir manbadagi ma’lumotni mutlaq haqiqat sifatida qabul qilmasdan, turli manbalar asosida xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

Ikkinchi yo‘nalish — adabiyot va tilshunoslik integratsiyasi. Navoiy asarlarining lug‘aviy boyligi, tarixiy so‘zlar, arabcha va forscha o‘zlashmalar, ko‘chma ma’nolar, ramzlar va tasviriy ifodalarni tahlil qilish o‘quvchilarning lingvistik tafakkurini rivojlantiradi. Bunda so‘zning lug‘aviy ma’nosini bilish bilan cheklanmay, uning badiiy kontekstdagi vazifasini aniqlashga e’tibor qaratiladi. Masalan, “ko‘ngil”, “ishq”, “ma’rifat”, “hunar” kabi tushunchalarning oddiy nutqdagi qo‘llanishi va Navoiy poetikasidagi ma’no doirasi qiyosiy o‘rganiladi.

Uchinchi yo‘nalish — adabiyot va san’at integratsiyasi. Navoiy asarlari asosida yaratilgan miniatyuralar, musiqiy va sahnaviy talqinlar bilan tanishish o‘quvchining badiiy obrazni ko‘rish va his qilish imkoniyatini kengaytiradi. Masalan, “Farhod va Shirin” dostoniga ishlangan miniatyuralar matndagi tasvir bilan qiyoslanadi va o‘quvchilar rassom talqinining matnga qay darajada mos kelishini asoslaydi. Bunda san’at asari matn o‘rnini egallamaydi, balki uni chuqurroq idrok etishga yordam beradi.

To‘rtinchi yo‘nalish — adabiyot va axloqiy tarbiya integratsiyasi. Navoiy asarlarida ulug‘langan adolat, saxovat, kamtarlik, ilm va hunar kabi qadriyatlar o‘quvchilarning hayotiy tajribasi bilan bog‘lab muhokama qilinadi. Jumladan, “Mahbub ul-qulub” asaridagi pand-nasihat ruhidagi fikrlar [4] asosida

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o‘quvchilar muayyan axloqiy vaziyatni tahlil qiladi va o‘z munosabatini dalillar bilan asoslaydi. Bunday topshiriqlar tayyor nasihatni yodlatishga emas, balki mustaqil axloqiy mushohadaga yo‘naltiriladi.

Mazkur yo‘nalishlarning barchasini bir darsda qo‘llash shart emas. Integratsiya shakli o‘rganilayotgan asarning xususiyati, sinfning yosh imkoniyatlari va mashg‘ulotning kutilayotgan natijasidan kelib chiqib tanlanishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqot doirasida Navoiy asarlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan “Idrok – semantik anglash – integratsiya – amaliy talqin – refleksiya” ketma-ketligidagi metodik texnologiya taklif etiladi.

Mazkur texnologiyaning o‘ziga xos jihati shundaki, fanlararo aloqalar o‘quvchiga tayyor ma’lumot sifatida berilmaydi, balki badiiy matn mazmunini anglash jarayonida bosqichma-bosqich shakllantiriladi.

1-jadval. Navoiy asarlarini o‘rganishning integratsion metodik texnologiyasi bosqichlari

Bosqich	Asosiy didaktik faoliyat	Kutiladigan o‘quv natijasi
Idrok	Matnni ifodali o‘qish, dastlabki taassurot va savollarni aniqlash	Matnga qiziqish va dastlabki badiiy tasavvur
Semantik anglash	Murakkab so‘zlar, ramzlar va obrazlarning ma’nosini ochish	Matn mazmunini tushunish va izohlash
Integratsiya	Tarix, til, san’at va axloqiy tushunchalar bilan bog‘liqlikni aniqlash	Fanlararo mantiqiy aloqalarni asoslash
Amaliy talqin	Muammoli topshiriq, loyiha, qiyosiy tahlil yoki ijodiy mahsulot yaratish	Bilimlarni yangi vaziyatga ko‘chirish
Refleksiya	Xulosa, o‘z-o‘zini baholash, dalillangan munosabat bildirish	Mustaqil mushohada va tanqidiy fikrlash

Ushbu bosqichlarning bir-biri bilan izchil bog‘lanishi integratsion ta’limning tasodifiy fanlararo ma’lumotlar yig‘indisiga aylanib qolishining oldini oladi.

Xulosa

Alisher Navoiy asarlarini integratsion yondashuv asosida o‘qitish bo‘yicha amalga oshirilgan nazariy-metodik tahlillar quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi.

Navoiy ijodining tarixiy, falsafiy, lingvistik va estetik qatlamlarga boyligi uni fanlararo integratsiya asosida o‘rganish uchun keng didaktik imkoniyat yaratadi. Bunday yondashuv asarning badiiy mohiyatini saqlagan holda uning mazmunini turli bilim sohalari bilan aloqadorlikda ochishga xizmat qiladi.

Taklif etilgan “Idrok – semantik anglash – integratsiya – amaliy talqin – refleksiya” texnologiyasi fanlararo aloqalarni o‘quvchiga tayyor holda berish o‘rniga ularni badiiy matnni anglash jarayonida bosqichma-bosqich shakllantirish imkonini beradi.

Integratsiya shakli asarning xususiyati, o‘quvchilarning yosh imkoniyatlari va darsning maqsadidan kelib chiqib tanlanishi, adabiyot darsining markazida esa doimo badiiy matn turishi lozim.

Taklif etilgan texnologiyaning samaradorligini tajriba-sinov mashg‘ulotlari orqali aniqlash tadqiqotning keyingi vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ–637-son. – URL: https://lex.uz/docs/-5013007
2. Fogarty R. Ten Ways to Integrate Curriculum // Educational Leadership. – 1991. – Vol. 49, No. 2. – P. 61–65.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Drake S. M., Burns R. C. Meeting Standards Through Integrated Curriculum. – Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development, 2004.
4. Navoiy A. Mahbub ul-qulub // Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 14-jild. – Toshkent: Fan, 1998. – B. 5–130.
5. Burxonova M.S. O‘quvchilarni Navoiy asarlari bilan tanishtirish muammosining psixologik-pedagogik va metodik adabiyotlarda o‘rganilishi // NamDU Ilmiy axborotnomasi. – Namangan, 2024. – № 10. – B. 454–458. – URL: https://journal.namdu.uz/file/2026081908102608.pdf

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.